

Fragmentace molekul DNA, restriční enzymy

doc. RNDr. Milan Bartoš, Ph.D.

bartosm@vfu.cz

Přírodovědecká fakulta MU, 2013

Obsah přednášky

- 1) Definice restrikčních endonukleáz, jejich přirozená funkce
- 2) Typy restrikčních endonukleáz
- 3) Restrikční místa pro restriktázy typu II
- 4) Rozložení restrikčních míst na genomu
- 5) Využití restriktáz k mapování
- 6) Využití restriktáz v diagnostice mikroorganismů

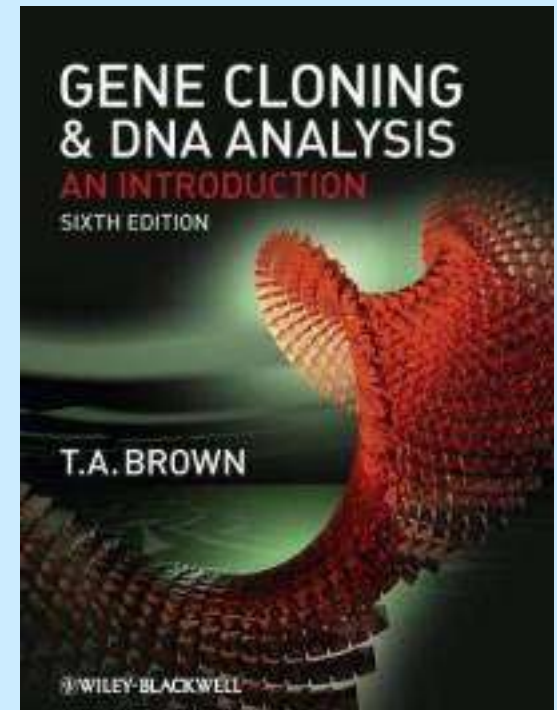

Doporučená literatura

Brown (2010): Gene Cloning & DNA Analysis. Wiley-Blackwell, Sixth edition

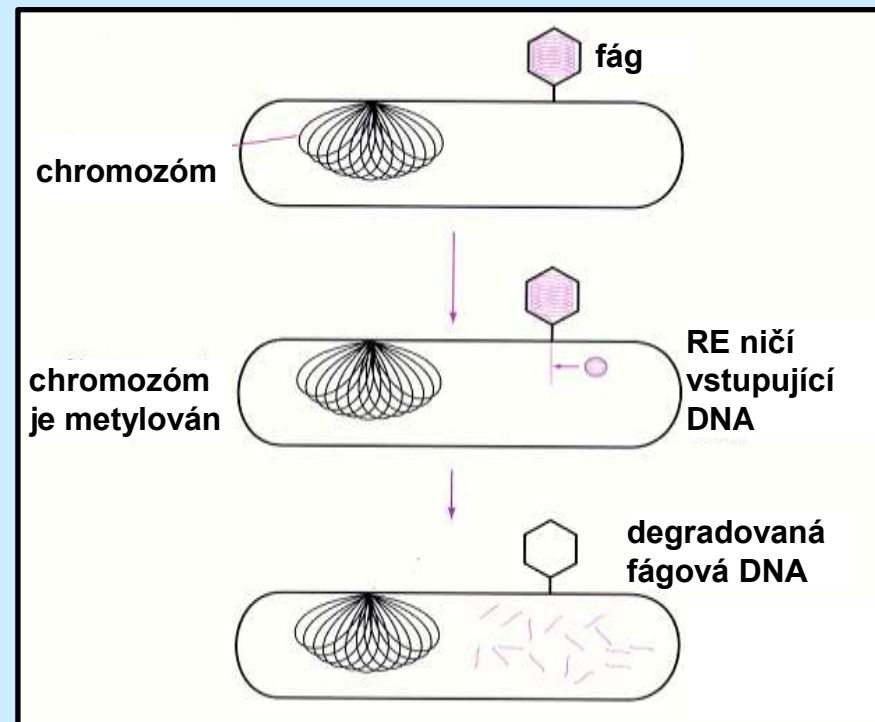
katalog firmy New England Biolabs, USA, www.neb.com

Co to jsou restriční endonukleázy

Enzymy, které štěpí dsDNA ve specifických místech, specifických sekvencích

- součást **restričně modifikačních** systémů bakterií
- omezují propagaci bakteriofágů v různých bakteriálních kmenech
- DNA hostitelské buňky je před účinkem vlastní RE chráněna metylací
- původní význam RE: **ochrana** před cizorodým genetickým materiálem

A jak se brání bakterie proti RNA fágům?

Prý existuje něco jako eukaryotický siRNA mechanismus, u bakterií tomu ale říkají CRISPR

**Navštivte přednášky z
Molekulární biologie, kde se o
siRNA a CRISPR systémech
hovoří**

- 1) **Brouns et al. (2008): Small CRISPR RNAs Guide Antiviral Defense in Prokaryotes, Science 321, 960-964**
- 2) **Horvath et al., Science 327, 167-170 (2010)**

Dělení restričních endonukleáz

- Typ I** - rozpoznávají specifickou sekvenci, štěpí v nahodilém místě
- Typ II** - přísně specifické, rozpoznávají a štěpí sekvence s rotační symetrií (palindrom)
- Typ III** - rozpoznávají nesymetrické sekvence a štěpí v jiném místě v definované vzdálenosti
- Typ IV** - štěpí mimo rozpoznávanou sekvenci, která musí být modifikována

Restriktázy typu I

Rozpoznávají specifickou sekvenci, štěpí v nahodilém místě

EcoK, EcoB

- **vážou se na specifické nukleotidové sekvence**
- **katalyzují náhodné štěpení v místech vzdálených až několik 1 000 bp od místa vazby**
- **molekulová hmotnost dosahuje cca 300 000**
- **zajišťují modifikaci (metylace) i štěpení DNA**
- **vyžadují kofaktory: ATP, Mg²⁺ a S-adenosylmetionin**
- **jsou nevhodné pro analýzu sekvencí DNA nebo genové inženýrství**

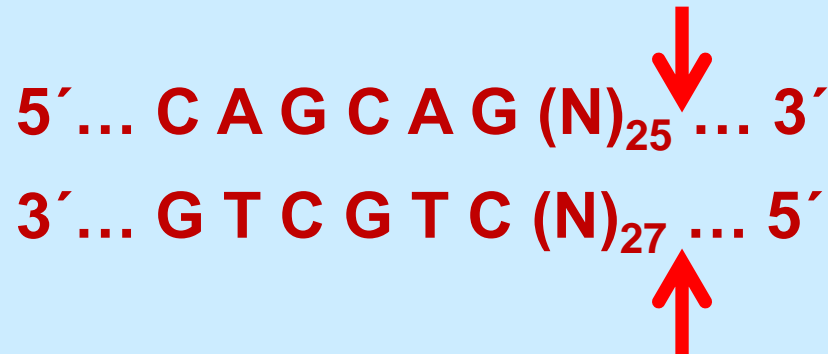

Restriktázy typu III

Rozpoznávají dvě nepalidromatické sekvence
inverzně orientované

EcoP15

- Rozpoznávají sekvence dlouhé 5-6 nukleotidů
- Štěpí 20-30 bp za místem rozpoznání
- Obsahují dvě proteinové podjednotky
- Vyžadují kofaktory: AdoMet a ATP
- Metylují jen jeden z řetězců dsDNA v pozici N-6 adenosinu

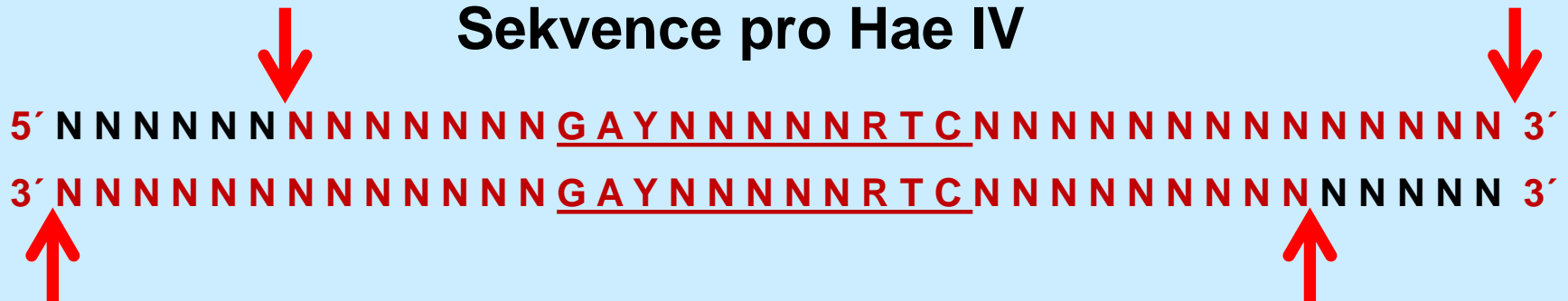
Restriktázy typu IV

Štěpí metylované sekvence mimo
rozpoznávané místo

Eco57I, Bce83I, HaeIV, Mmel, BspLU11III, BseM II

- mají obě funkce – methyltransferázovou i restriktázovou
- kofaktorem je AdoMet (S-adenosyl-L-metionin)
- kofaktorem není ATP

Sekvence pro Hae IV

Restriktázy typu II

Rozpoznávají palindromy a štěpí ve stejném místě

- **vážou se na specifické (4-8 bp) sekvence nukleotidů**
- **katalyzují štěpení obou řetězců molekuly DNA uvnitř vazebného místa nebo v jeho bezprostředním sousedství**
- **štěpení se podrobují všechna cílová místa v dané molekule DNA**
- **molekulová hmotnost: 20 000 až 100 000**
- **kofaktor: pouze ATP**

Jak vypadá palindrom?

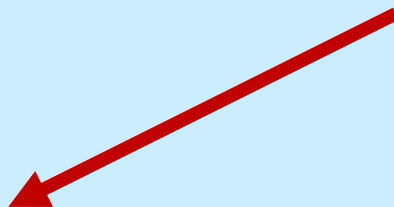
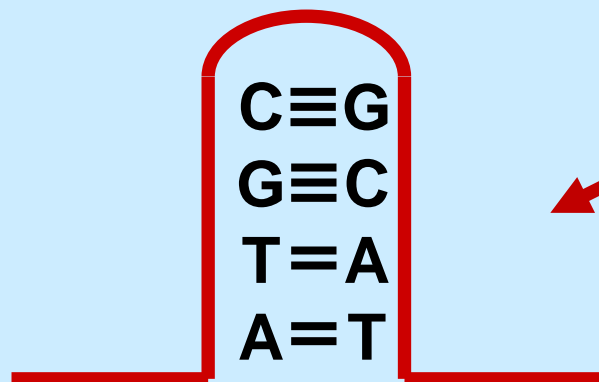
Přilehlá obrácená repetice

5' ..... **ATGC**/GCAT ..... 3'

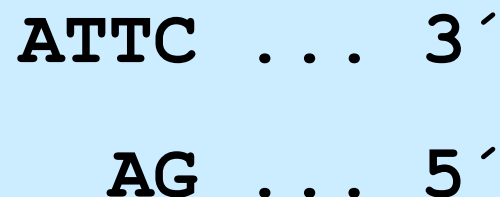
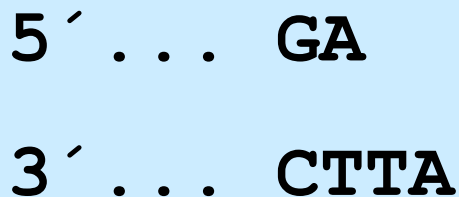
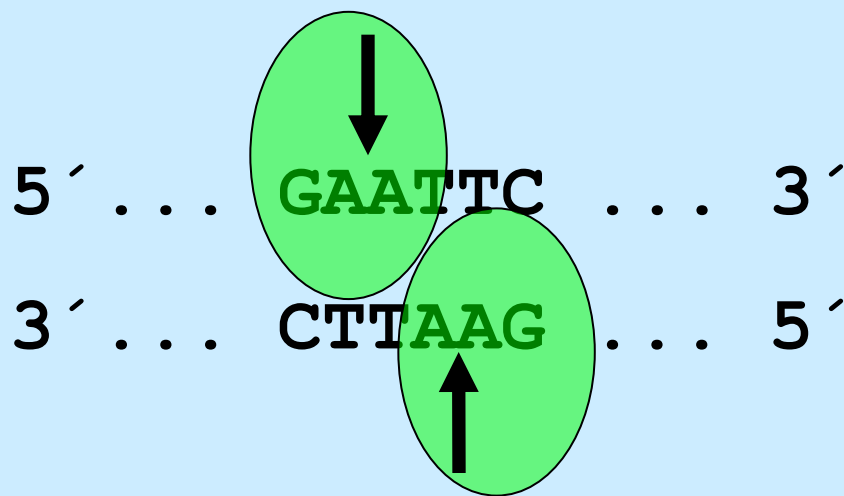
3' ..... TACG/**CGTA** ..... 5'

Vlášenska

ATGCGCAT

Jak funguje RE typu II

Je známo přes 3 500 RE, rozpoznávají asi 160 různých sekvencí

Rozřezání genomu endonukleázami

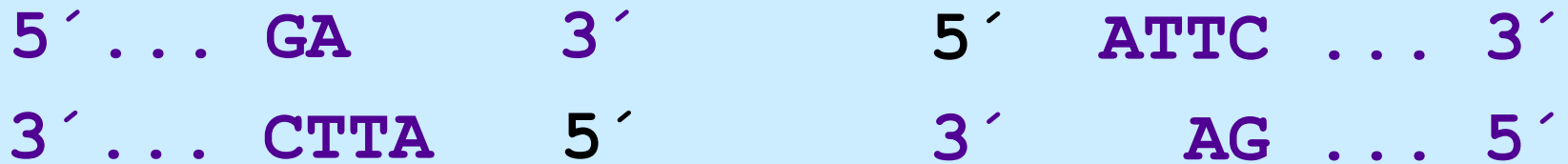
dsDNA

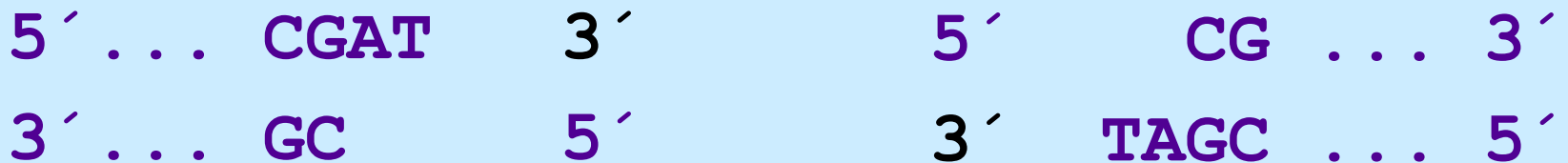
Restrikční fragmenty

Různé typy konců

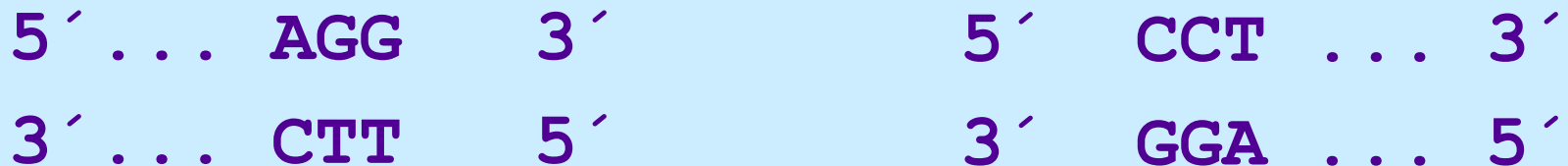
lepivé (kohezní) úseky přecházející na 5'- koncích, **EcoR I**

lepivé (kohezní) úseky přecházející na 3'- koncích, **Pvu II**

zarovnané (tupé) konce, **Stu I**

Podívejte se na animace

<http://www.dnalc.org/ddnalc/resources/animations.html>

http://highered.mcgraw-hill.com/sites/0072437316/student_view0/chapter16/animations.html

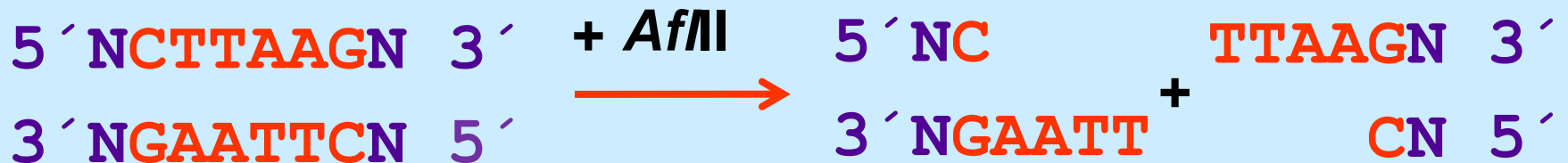
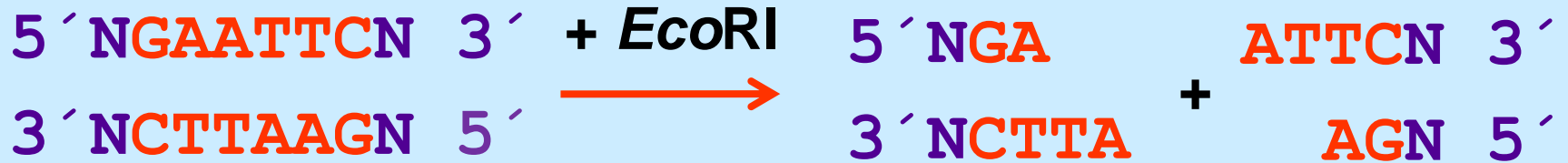

Nebo si vyžádejte staženou prezentaci

Existuje i procvičovací pps soubor

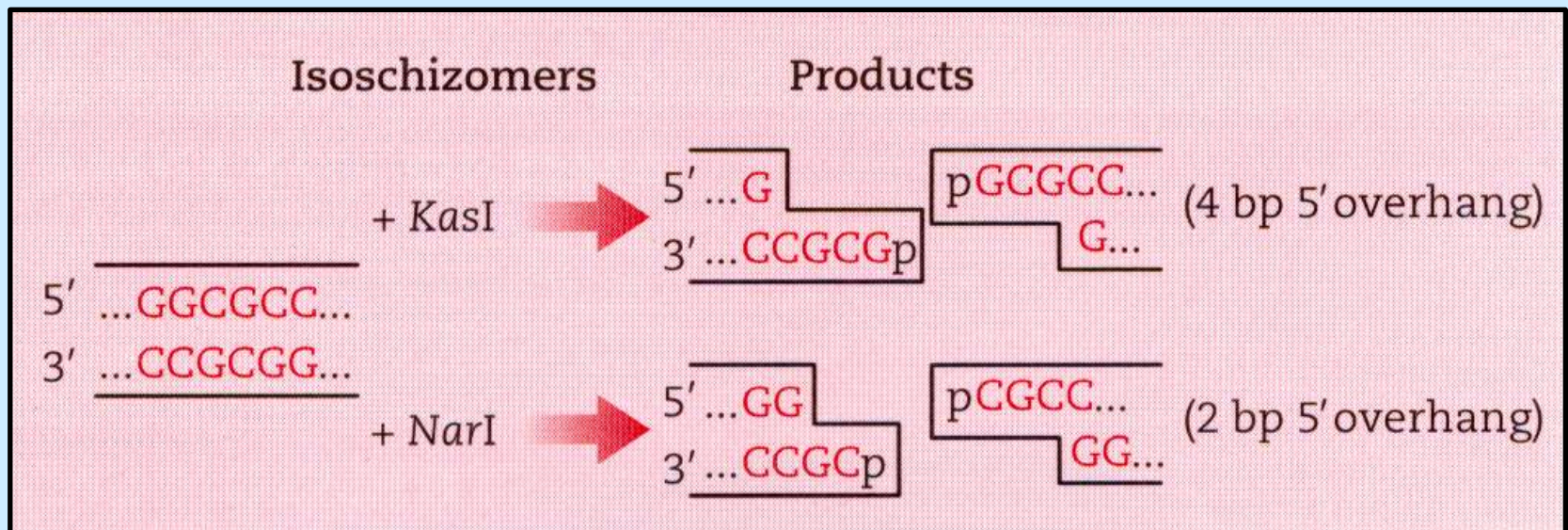
Pro štěpení je důležitá orientace!

Izoschisomery

Restriktázy se stejným rozpoznávacím místem

- různí producenti
- mohou být odlišně citlivé k metylaci

Izokaudamery

- Restriktázy s odlišným rozpoznávacím místem
- Výsledné produkty jsou ale stejné

***Bam*HI   G/GAATCC**

-N-N-G   **G-A-T-C**-C-N-N-

-N-N-C-**C-T-A-G**   G-N-N-

***Bg*II   A/GATCT**

-N-N-A   **G-A-T-C**-T-N-N-

-N-N-T-**C-T-A-G**   A-N-N-

***Sau*3A   /GATC**

-N-N-N   **G-A-T-C**-N-N-N-

-N-N-N-**C-T-A-G**   N-N-N-

Relaxovaná specifčnost

Star activity

Některé restriktázy za určitých reakčních podmínek štěpí blízce příbuzné sekvence

EcoRI

5' ... G A A T T C ... 3'

5' ... G **G** A T T C ... 3'

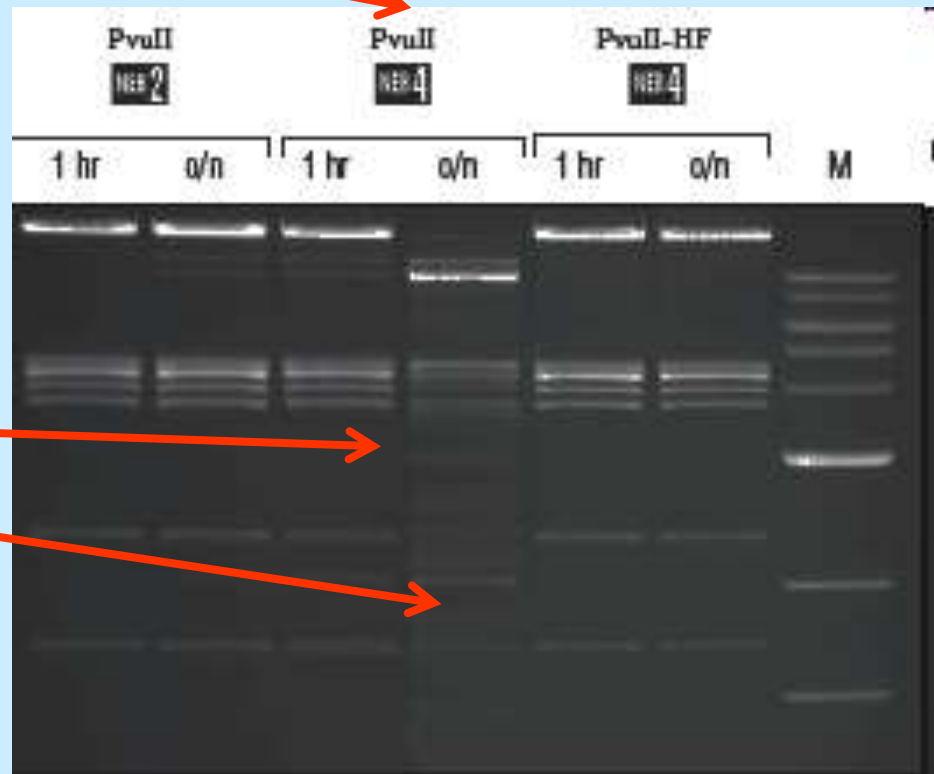
5' ... G **G** A T T **T** ... 3'

5' ... **A** **G** A T T **T** ... 3'

Důsledky relaxované specifičnosti

- nesespecifické produkty
- často za neoptimálních reakčních podmínek

nerozštěpené
fragmenty DNA

Citlivost k metylaci

Izoschisomery, které se liší v citlivosti k metylaci, lze využít při studiu metylace nukleotidových sekvencí

Methylace je způsobena prokaryotickými metylázami Dam, Dcm a Eco KI a eukaryotickými CpG MTázami

Po izolaci DNA z buněk, které mají tyto metylázy nemusí restriktáza fungovat správně!

Definice jednotky

Množství restriktázy, které zcela rozštěpí 1 μg DNA fága λ (lambda) za 1 hodinu při optimální teplotě a v optimálním prostředí

Pozor na počet restrikčních míst v dané molekule!

Zkuste vypočítat

Jedna jednotka restriční endonukleázy *Bam*HI je množství enzymu, které rozštěpí 1 μ g DNA fága λ za optimálních reakčních podmínek při 37°C za 1 hodinu. Na molekule DNA fága λ je celkem 5 štěpných míst pro restriktázu *Bam*HI. Chceme-li linearizovat plasmid, který obsahuje jediné restriční místo pro tuto restriktázu, jaké podmínky štěpení použijeme? Máme linearizovat 10^{10} molekul plasmidu.

Řešení je zde

Dokument
ikace Microsoft W

Názvosloví restričních endonukleáz

např. **EcoRI**

- **1. písmeno:** počáteční písmeno **rodu** produkční bakterie
- **2. a 3. písmeno:** první dvě písmena **druhu** produkční bakterie
- označení **kmene (serotypu)** produkční bakterie (ne vždy)
- římská číslice vyjadřuje pořadové číslo endonukleázy izolované z dané bakterie

Příklad odvození názvu restriktázy

<i>EcoR I</i>		
Označení	Význam	Vysvětlení
E	<i>Escherichia</i>	rod
co	<i>coli</i>	druh
R	RY13	kmen
I	první identifikovaná	pořadí identifikace v bakterii

**Počet rozpoznávaných
sekvencí pro určitou
restrikční endonukleázu na
DNA o známé délce můžeme
vypočítat**

Jak často se vyskytuje čtveřice?

Předpokládáme, že ....

- máme nekonečně dlouhou molekulu
- sekvence nukleotidů je naprosto nahodilá

Máme 4 nukleotidy a děláme z nich čtveřice

$$4^4 = 256 \text{ bp}$$

Restriktázy štěpí nejčastěji čtveřice nebo šestice nukleotidů

**Jaká je frekvence výskytu štěpícího místa pro
restriktázu *EcoR* I (štěpí sekvenci GAATTC) ?**

**Frekvence výskytu štěpícího místa pro
restriktázu *EcoR* I je 1 ku 4^6**

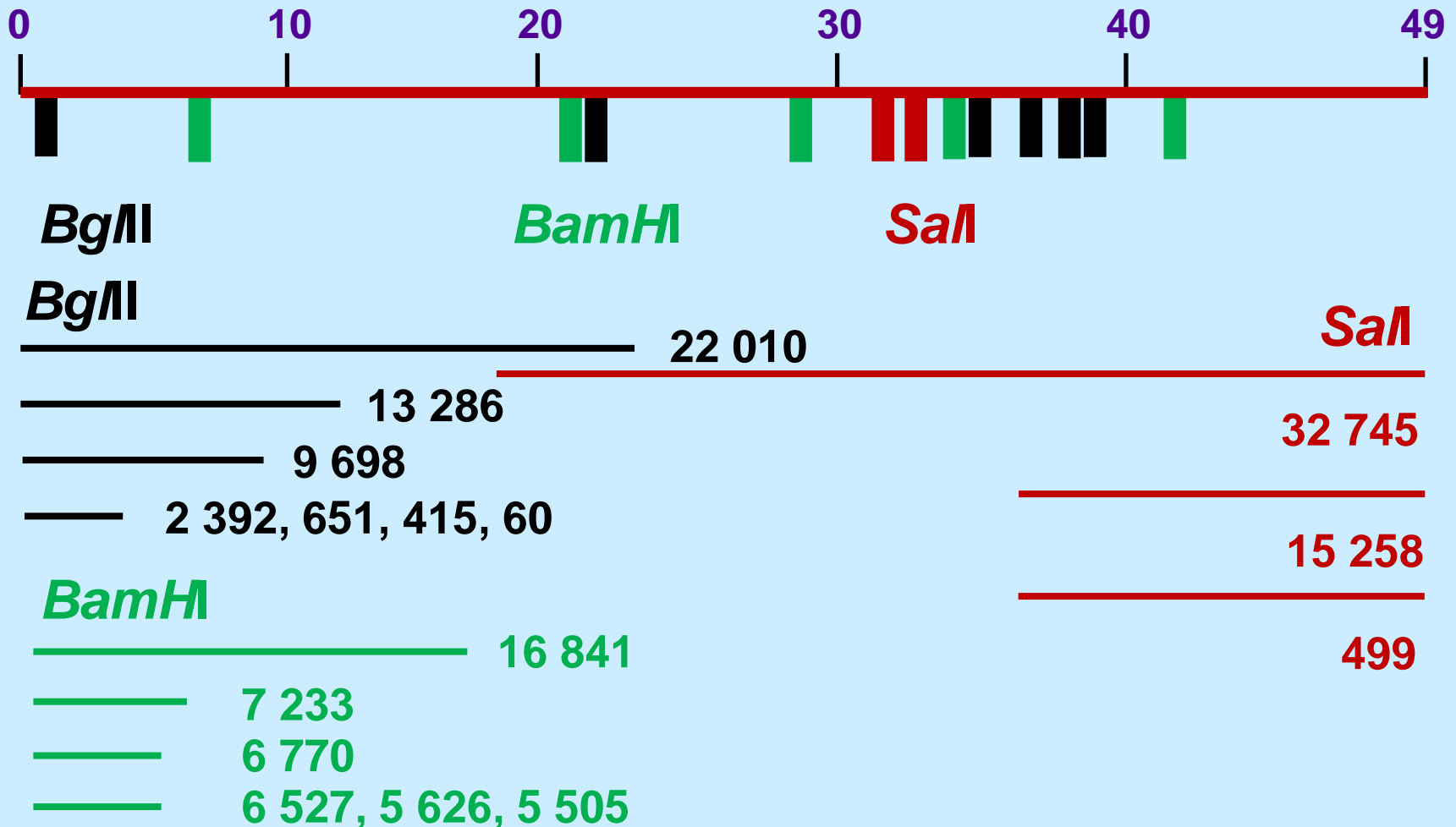
$$4^6 = 4\ 096 \text{ (bp)}$$

**Šedivá je teorie a zelený
strom života**

Reálná situace

DNA fága λ $\rightarrow$ 49 kbp $\rightarrow$ 12 míst pro RE štěpící hexamery

Počet restričních míst pro daný enzym v molekule DNA klesá s jejich velikostí

DNA source	Genome size (kb)	Number of restriction sites		
		4bp	6bp	8bp
1 pUC19	3	10	0-1	0-1
2 SV40	5	20	1	0-1
3 Bacteriophage λ	48	190	12	0-1
4 Bacteriophage T4	165	660	40	2-3
5 Bacteria	4700	18400	1100	70
6 Yeast*	16000	62500	3900	250
7 Fruit fly*	120000	470000	30000	1800
8 Mammals*	3000000	11700000	730000	46000

* Haploid values (most somatic cells have twice as much DNA)

Homing endonucleases

Nukleázy, které štěpí dsDNA a rozpoznávají dlouhé nesymetrické sekvence (12-40 nukleotidů) a kódující sekvence intronů a inteinů

- Názvosloví jako u restriktáz s prefixem I- nebo PI-
- Štěpí s extrémně nízkou četností
- Nejsou příliš specifické, proto je průměrná frekvence štěpení jako by rozpoznávaly 10-12 bp

I-CeuI, I-SceI, PI-PspI

Vypočítejte

Jestliže je počet nukleotidů v diploidním genomu člověka roven přibližně 3 miliardy párů bází, jaká je nejmenší délka sekvence, která se v takovém genomu bude vyskytovat pouze jedenkrát?

Řešení je zde

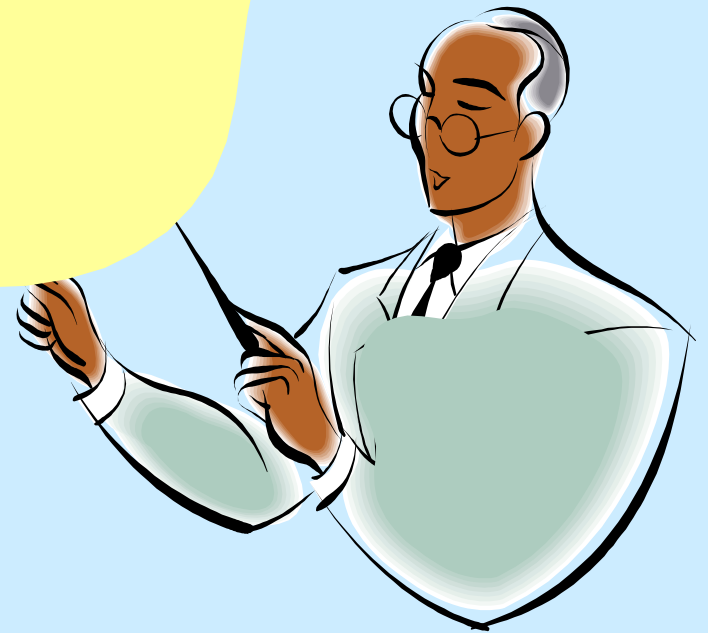

Dokument
ikace Microsoft W

Význam restrikčních endonukleáz

- nástroj pro přípravu rekombinantních molekul DNA
- prostředek pro studium struktury, organizace, exprese a evoluce genomu
- základ pro genové inženýrství
- fyzikální mapování DNA
- analýza populačních polymorfizmů
- změny v uspořádání molekul DNA
- příprava molekulárních sond
- příprava mutantů
- analýza modifikací DNA

**Mnoho dalších informací k
restriktázám najdete na
<http://rebase.neb.com/rebase/>**

A ještě jednou ...

Rozřezání genomu endonukleázami

dsDNA

Restrikční fragmenty

***Fragmenty vzniklé restričním
štěpením lze rozdělit
elektroforézou***

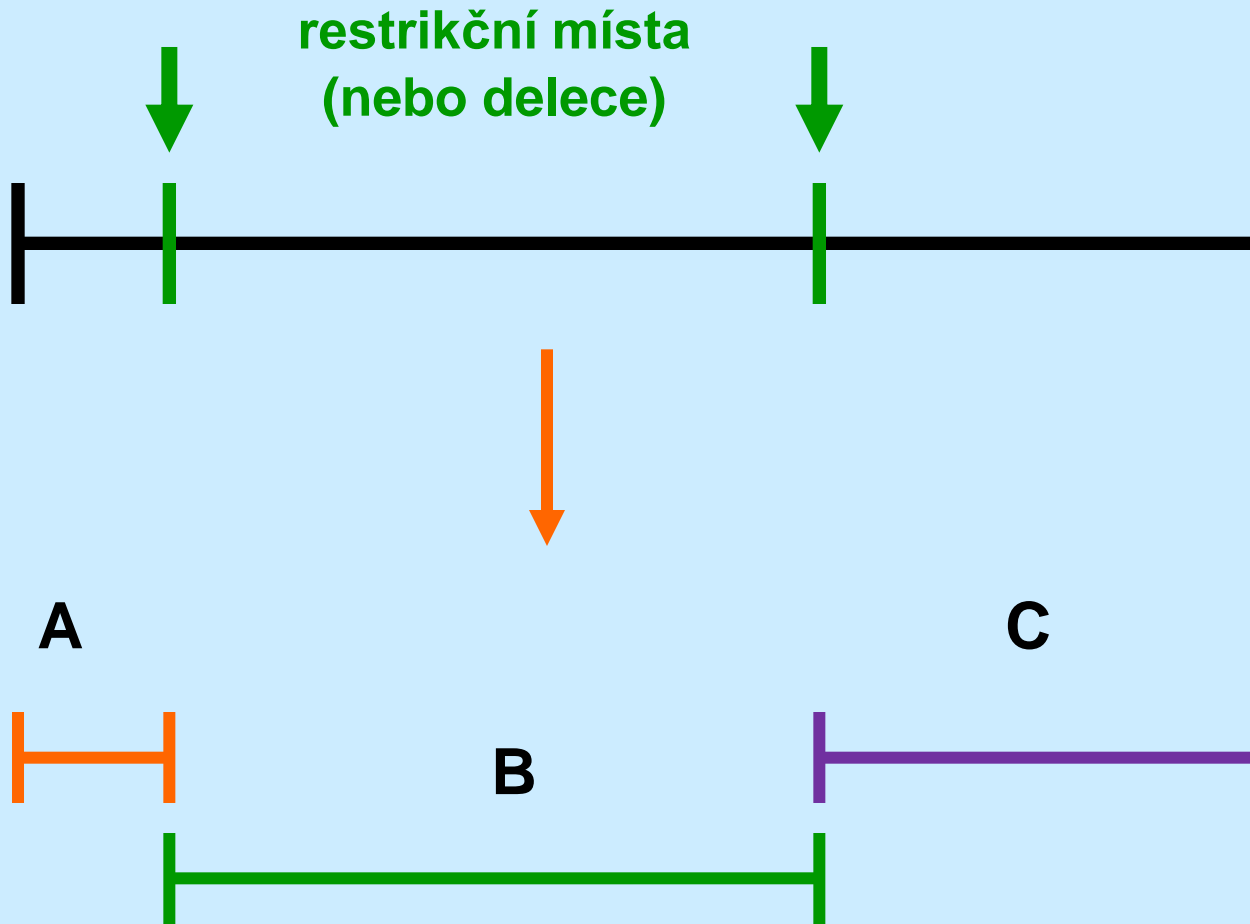
- 1) O elektroforéze budeme hovořit na příští přednášce
- 2) Nyní stačí si jen říci, že jejím prostřednictvím můžeme stanovit velikost jednotlivých fragmentů
- 3) Jednotlivé fragmenty můžeme poskládat a vytvořit tzv. restrikční mapu

Skládání restriční mapy

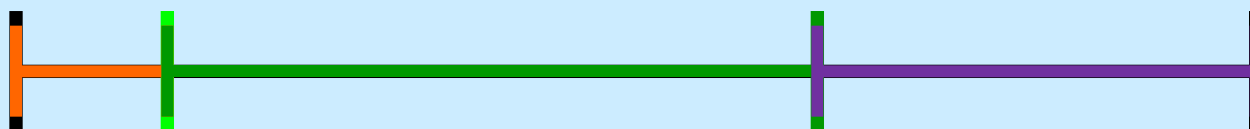

Restrikční štěpení lokusu

Získané fragmenty lze uspořádat více způsoby

Původní pořadí = A-B-C

Další možnosti

A-C-B

C-A-B

C-B-A

Mapy se skládají po štěpení více restriktázami

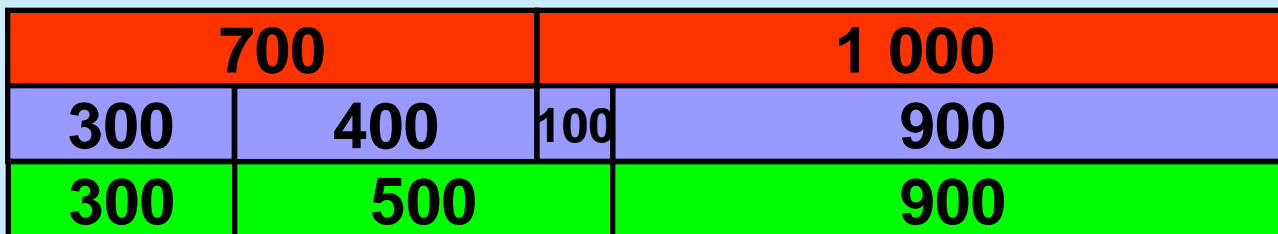
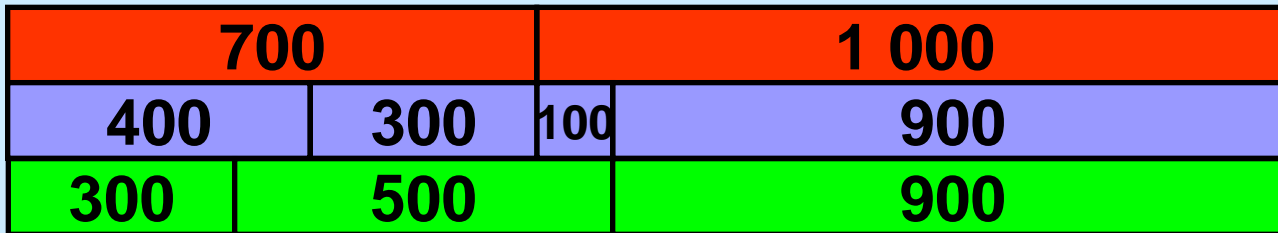
- po štěpení restriktázou Xba I jste získali fragmenty o velikosti 300, 500 a 900 bp
- po štěpení restriktázou Ava I fragmenty o velikosti 700 a 1 000 bp
- po štěpení oběma restriktázami současně fragmenty o velikosti 100, 300, 400 a 900 bp

Mapy se skládají po štěpení více restriktázami

Ava I

Xba I

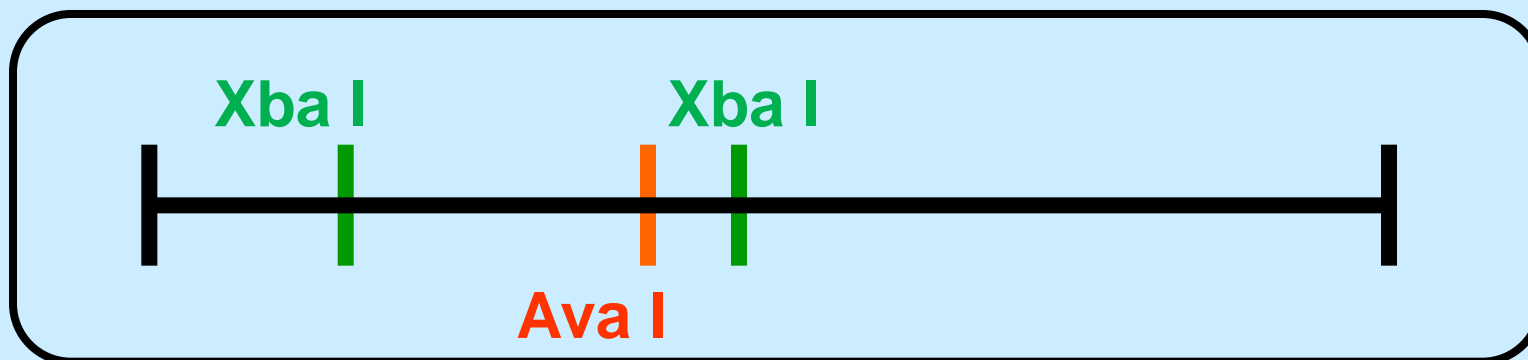

Výsledná mapa

Ava I

700		1 000	
300	400	100	900
300	500	900	

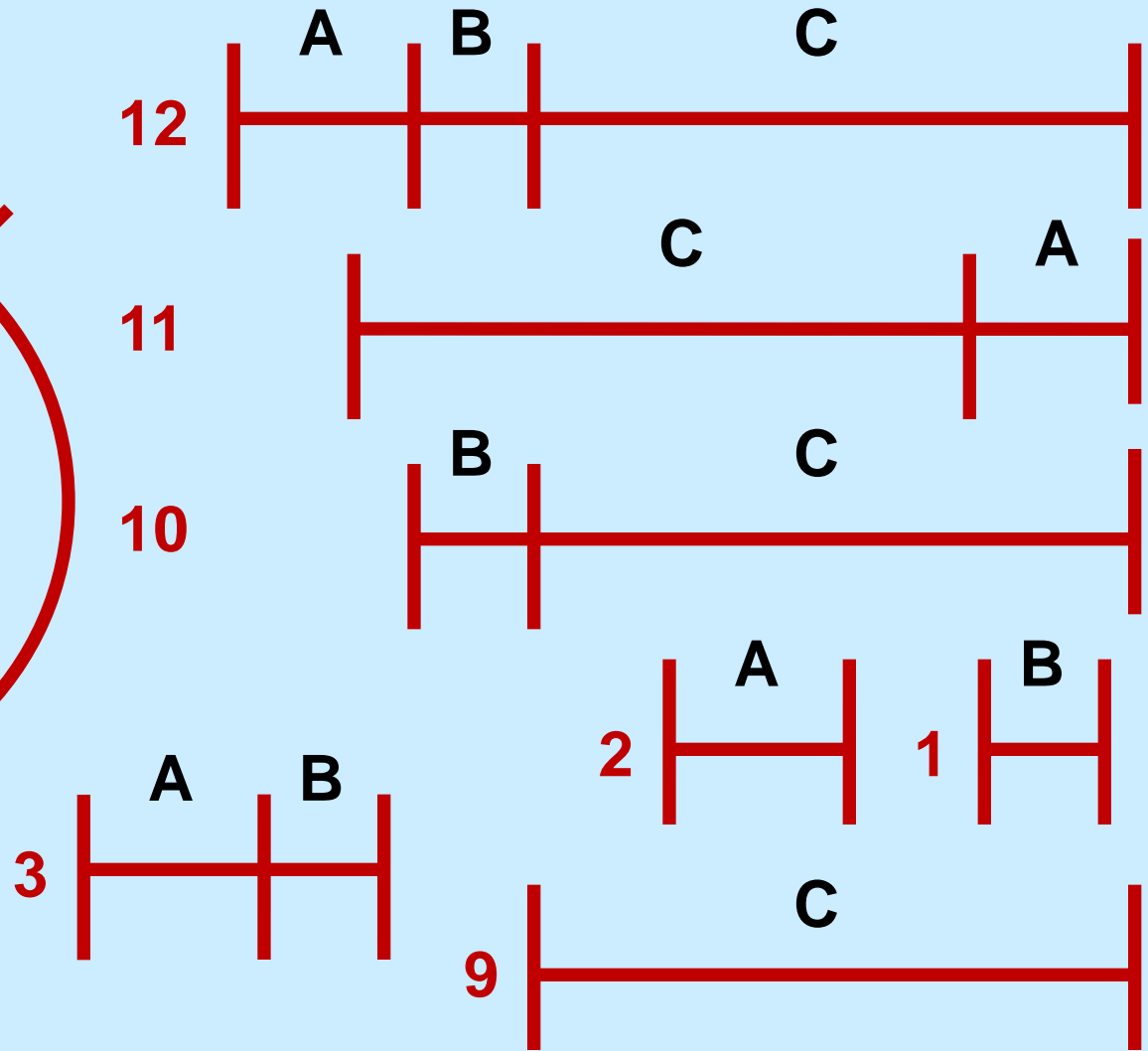
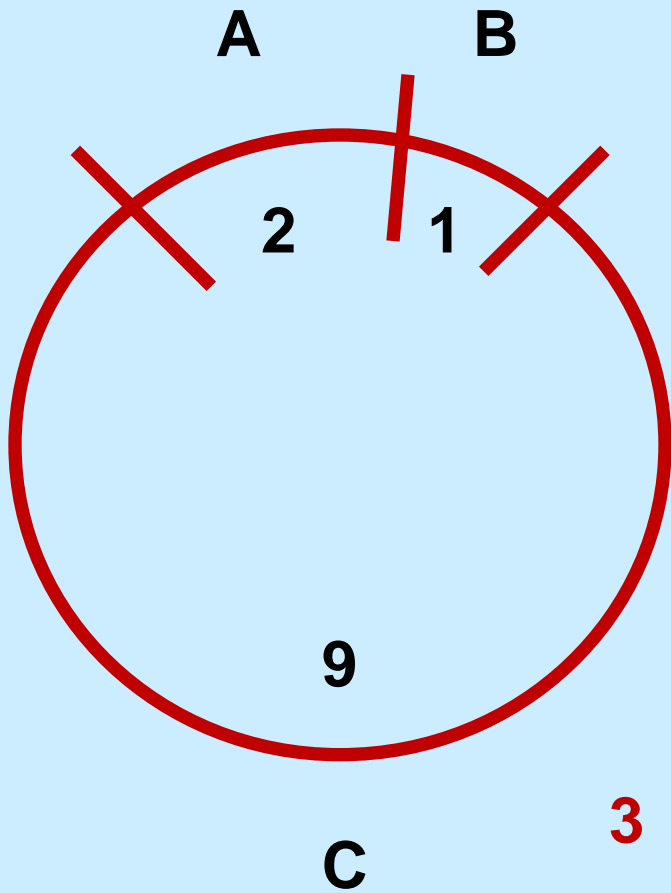
Xba I

300	500	900	
300	400	100	900
700		1 000	

***Vytvoření restriční mapy
po parciálním štěpení***

Co je to parciální štěpení

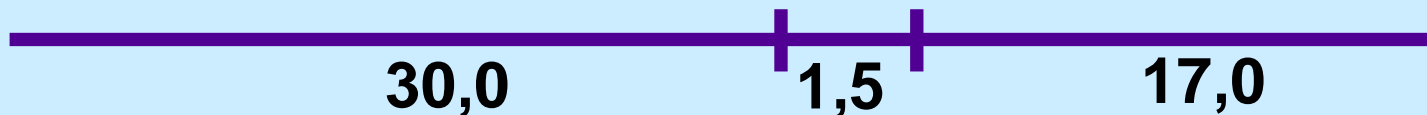
Příklad parciálního štěpení

- 1) Po částečném štěpení DNA bakteriofága λ restriktaázou *KpnI* jste získali fragmenty o velikosti 1,5; 17,0; 18,5; 30,0; 31,5 a 48,5 kbp.
- 2) Úplným štěpením jste získali fragmenty 1,5; 17,0 a 30,0 kbp.
- 3) Sestavte restrikční mapu.

Z daných výsledků lze odvodit

- 1) Fragment 48,5 odpovídá neštěpené molekule fága
- 2) Fragmenty 1,5; 17,0; a 30,0 jsou produkty kompletního štěpení
- 3) Fragmenty 18,5 a 31,5 kbp jsou produkty částečného štěpení

Restrikční mapa pro *KpnI* musí být

A teď si to ještě procvičte

Jestliže z předchozího příkladu znáte restriční mapu pro *KpnI*, pak vytvořte restriční mapu pro *KpnI*, *XbaI* a *XhoI* podle výsledků shrnutých v tabulce

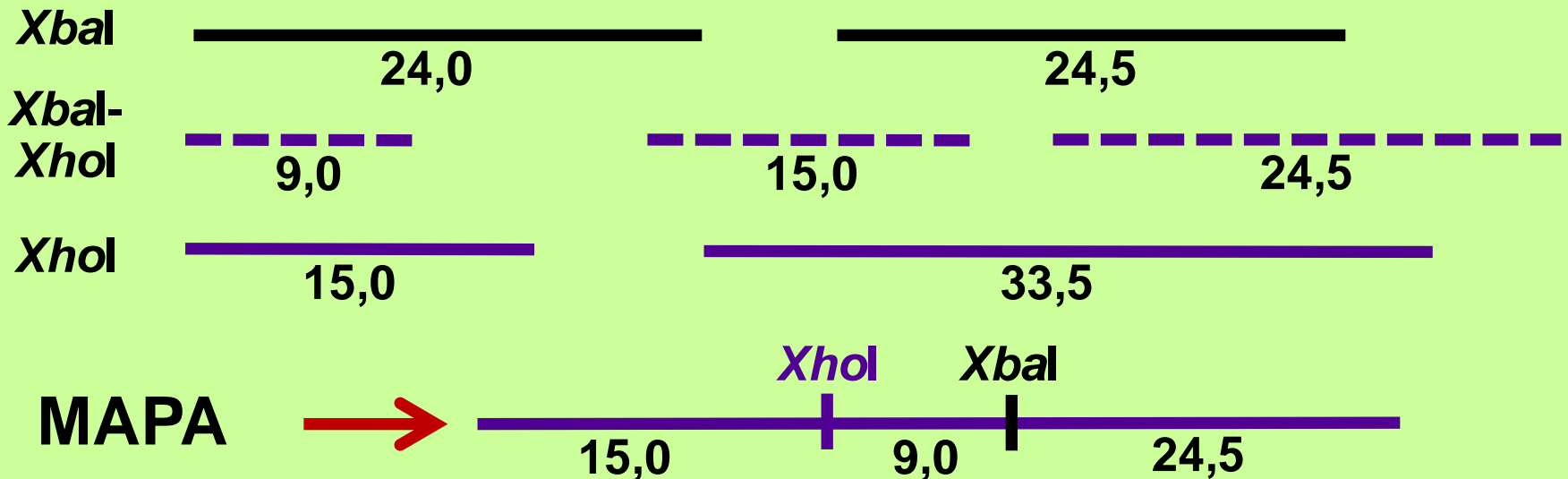
Enzym	Počet fragmentů	Velikosti (kbp)
<i>XbaI</i>	2	24,0; 24,5
<i>XhoI</i>	2	15,0; 33,5
<i>KpnI</i>	3	1,5; 17,0; 30,0
<i>XbaI</i> + <i>XhoI</i>	3	9,0; 15,0; 24,5
<i>XbaI</i> + <i>KpnI</i>	4	1,5; 6,0; 17,0; 24,0

Postup řešení

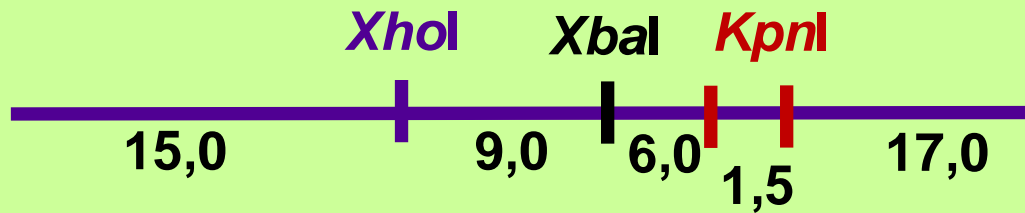
1) DNA fága λ je lineární, proto jsou počty restričních míst pro jednotlivé restriktázy rovny: $XbaI = 1$, $XhoI = 1$, $KpnI = 2$

2) Fragmenty pro $XbaI$ a $XhoI$ jsou následující:

3) Všechna místa pro $KpnI$ jsou ve fragmentu $XbaI$ (24,5), protože se tento fragment po štěpení $XbaI$ - $KpnI$ neštěpí. Pořadí míst $KpnI$ je určeno z částečného štěpení.

Výsledná mapa

Využití restriktáz k diagnostice mikroorganismů

- **Krátké fragmenty = RFLP – polymorfismus délky restrikčních fragmentů**
- **Dlouhé fragmenty = PFGE – pulsní gelová elektroforéza**
- **Analýza produktů PCR = PCR-REA**

Shrnutí

- 1) Definice restrikčních endonukleáz, jejich přirozená funkce**
- 2) Typy restrikčních endonukleáz**
- 3) Restrikční místa pro restriktázy typu II**
- 4) Rozložení restrikčních míst na genomu**
- 5) Využití restriktáz k mapování**
- 6) Využití restriktáz v diagnostice mikroorganismů**